

*Палюх В.В., доктор філософії з ПУ та А,
докторант докторантури НУЦЗУ, м. Харків, ORCID: 0000-0001-9429-2013*

*Paliukh V., Doctor of philosophy in Public Administration Doctoral student of
the National University of Civil Defense of Ukraine*

КАТЕГОРІЯ «АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ» ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

CATEGORY "ACADEMIC MOBILITY" AND ITS PLACE IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

У статті проведено аналіз категорії академічної мобільності та її місця в системі підготовки кадрів. В сучасному світі розвиток академічної мобільності студентів набуває особливого значення, та надає можливість прогнозувати свою професійну діяльність відповідно до вимог сучасного суспільства, а також здатність гнучко реагувати на зміни та адаптувати свій освітній чи професійний шлях. Визначено, що академічна мобільність є основною цінністю Європейського ареалу вищої освіти, а розвиток механізмів міжнародного академічного визнання є найважливішим аспектом, і в свою чергу академічна мобільність має на меті розвиток здатності майбутнього фахівця до активної діяльності всередині системи безперервної освіти та до самоосвіти.

Ключові слова: вища освіта, стратегічне партнерство, програми обміну студентами, академічна мобільність, європейський освітній простір, стратегічне партнерство, програми обміну студентами.

The article analyzes the category of academic mobility and its place in the personnel training system. In today's world, the development of academic mobility of students is of particular importance, and provides an opportunity to predict one's professional activity in accordance with the requirements of modern society, as well as the ability to flexibly respond to changes and adapt one's educational or professional path. It was determined that academic mobility is the main value of the European area of higher education, and the development of mechanisms of international academic recognition is the most important aspect, and in turn, academic mobility aims to develop the ability of a future specialist to be active within the system of continuous education and self-education.

Постановка проблеми: Необхідність постійного збільшення рівня академічної мобільності здобувачів всіх рівнів, диктують сучасні умови стрімкого розвитку інформатизації суспільства та поступового зникнення кордонів між розвиненими країнами як Європи так і світу. У свою чергу питання готовності здобувача для підвищення свого рівня освіти за межами місця проживання, як на національному рівні так і на міжнародному рівні. Розвиток академічної мобільності студентів набуває особливої актуальності в контексті реалізації принципів Болонської декларації у сфері вищої освіти європейських країн, включаючи Україну.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу категорії академічна мобільність та важливості її місця в системі вищої освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань впливу академічної мобільності та реалізації державної політики реформування вищої освіти, в тому числі в умовах воєнного стану, присвятили свої наукові публікації С. Здіорук, І. Богачевська, С. Оксамитна, В. Мороз, Р. Захарчин Р. та ін.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу наукових публікацій українських та зарубіжних видань можна визначити сутність поняття академічної мобільності. Для студента бути мобільним означає здатність керувати власною освітньою діяльністю, вміння будувати індивідуальний освітній маршрут з чітко визначеною метою. Важливим аспектом є спроможність прогнозувати свою професійну діяльність відповідно до вимог сучасного суспільства, а також здатність гнучко реагувати на зміни та адаптувати свій освітній чи професійний шлях.

Таким чином, академічна мобільність передбачає готовність до безперервної освіти та самоосвіти. Більшість дослідників структурної реформи європейської вищої школи наголошують, що для досягнення цілей Болонського процесу освіта має бути орієнтована на навчання протягом життя. Різноманітність потреб зумовлює різні шляхи їх задоволення. Європейські ректори особливо підкреслюють необхідність активізації мобільності студентів, викладачів, дослідників та адміністраторів через усунення перешкод для їх вільного переміщення. Це включає забезпечення доступу студентів до іноземних закладів вищої освіти та визнання періодів навчання та стажування в європейському регіоні.[2]

Розвиток академічної мобільності відкриває нові можливості не лише для освітньої сфери, а й для формування європейського ринку праці та єдиного технологічного простору.

Академічна мобільність є основною цінністю Європейського ареалу вищої освіти, а розвиток механізмів міжнародного академічного визнання постає найважливішим аспектом забезпечення цієї мобільності. У сучасних умовах неодмінними умовами підтримки транс'європейської мобільності

виступають спеціальне фінансування академічних обмінів та доступність інформації про системи забезпечення якості освіти в окремих країнах та закладах вищої освіти.

Розвиток академічної мобільності на всіх рівнях освіти визнано одним із ключових інструментів реалізації принципів та досягнення цілей Болонського процесу. Водночас категорія "академічна мобільність" потребує ретельного аналізу, оскільки це поняття не лише отримує неоднозначне трактування дослідників, але й часом підміняється подібними або близькими за значенням термінами.

Для глибшого розуміння поняття "академічна мобільність" доцільно спершу проаналізувати базовий термін "мобільність" та його різновиди, представлені у різних словниках та довідкових виданнях.

Мобільність (від латинського *mobilis* - рухливий) визначається як рухливість, здатність до швидкого пересування та дії.

Мобільність соціальна (*social mobility*) у соціологічних дослідженнях нерівності означає переміщення індивідів між різними рівнями соціальної ієрархії, яка визначається зазвичай з погляду широких професійних чи соціально-класових категорій. Ступінь соціальної мобільності часто використовується як показник відкритості та рухливості суспільства. Дослідження мобільності охоплюють рівні та зразки мобільності ("близька" - між суміжними ієрархічними ступенями та "далека" - між віддаленими), а також аналіз позицій переміщення та чинників відбору при цьому переміщенні. [4]

Мобільність етнічна - термін, що використовується в етнографії та культурології для позначення цілеспрямованої діяльності, безпосередньо пов'язаної з активізацією етнічної ідентифікації, формуванням та розповсюдженням етноцентричних ідеологій, доктрин та теорій, а також інституціоналізацією дій, спрямованих на етнічне самоствердження та самовизначення. Для глибшого розуміння феномену академічної мобільності варто розглянути трактування понять мобільності та академічної мобільності, представлені провідними дослідниками.

Категорія "мобільність" відображає тенденцію в діяльності людей та їхньому прагненні задовольнити матеріальні й духовні потреби. Якщо раніше це прагнення здавалося природним, але призвело до відторгнення людини від результатів своєї праці, природи, соціуму, культури і, відповідно, від майбутнього, то тепер воно трансформувалося у бажання досягти гармонії з навколишнім світом і самим собою як частиною цього світу.

Дослідники виокремлюють та систематизують певні функції мобільності. До педагогічних функцій належать розвивальна, виховна, освітня, випереджальна, гуманістична та інноваційна. Соціальні функції включають прогностичну, рушійну, демократичну, соціальну та антикризову. Економічні функції охоплюють міграційну, діагностичну, соціального відтворення та антикризову. Психолого-педагогічні функції представлені діагностичною,

мобілізаційною, організаційно-педагогічною, рефлексивною, гностичною функціями та готовністю до співпраці. [3]

Функціональне значення мобільності особистості полягає в тому, що вона є складовою рушійного компоненту системи освіти та суспільства загалом. Прогрес, впровадження та розвиток інновацій неможливі без мобільної компетентної діяльності суб'єктів освіти та соціуму.

У сучасній вітчизняній науці найбільш усталеним є поняття соціально-професійної мобільності. Цей вид мобільності виконує смислоутворювальну функцію різних видів мобільності у їх взаємодії, які виявляються затребуваними в педагогічній діяльності та накопичуються в освітній культурі.

Соціально-професійну мобільність можна розглядати з двох аспектів. Перший аспект представляє зміну позицій, зумовлену зовнішніми обставинами, такими як відсутність робочих місць, низька заробітна плата чи побутова невлаштованість. У цьому випадку соціальна мобільність продиктована необхідністю адаптуватися до реальних життєвих ситуацій.

Другий аспект розкриває соціально-професійну мобільність як внутрішнє самовдосконалення особистості, що базується на стабільних цінностях і потребі в саморозвитку. Фундаментом такої соціальної мобільності виступають грамотність, освіченість та професійна компетентність. Результатом стає внутрішня свобода й розкритість особистості, здатної швидко реагувати на зміни в соціумі, науці та практиці, готової за необхідності перебудувати свою педагогічну діяльність. [1]

Важливо зазначити, що без ціннісного підґрунтя соціально-професійна мобільність може перетворитися на низку нескінченних і часто не виправданих дій. Одним із ключових шляхів формування соціально-професійної мобільності майбутнього викладача є практичне навчання.

У структурі соціально-професійної мобільності виділяють два вектори. Вертикальна мобільність являє собою сукупність взаємодій, що сприяють переходу індивіда з одного соціального шару до іншого. Горизонтальна мобільність передбачає вдосконалення професійної майстерності, підвищення компетентності та ефективне використання особистісних якостей у професійному розвитку, а також гнучкість професійних поглядів і дій, здатність особистості до самовираження в мінливих професійних умовах.

Термін "мобільність" охоплює як еміграцію за кордон, так і зміну роду діяльності, включаючи перехід із наукового сектору до ненаукового. Саме тому це поняття найбільш точно описує процеси відтоку працівників зі сфер науки та третинної освіти. Варто зауважити, що в такому контексті часто відбувається заміна понять "мобільність" і "відплив умів", хоча дослідники чітко розмежовують поняття "витік" та "залучення розумів".

У сучасній літературі термін "відплив умів" визначається як відтік освіченої еліти з країни в масштабах, що загрожують довгостроковим потребам національного розвитку. Натомість поняття "залучення умів", що має

протилежне значення, з'явилося порівняно недавно, у 90-х роках, і позначає комплекс заходів, програм і проєктів, спрямованих на залучення наукових діячів до країни. Якщо витік розумів є стихійним явищем, що визначається особистими рішеннями вчених щодо місця проживання та роботи без урахування зусиль політиків та уряду, то залучення розумів передбачає цілеспрямовані спроби різних органів впливати на ці рішення через планомірні дії із залучення професійних вчених до країни чи організації - академічної, дослідницької чи виробничої.

Хоча термін "відплив умів" вживається досить часто, наукові дослідження, присвячені міграції професійних учених, залишаються термінологічно неоднозначними. При вживанні цих понять формується уявлення про країну, яка цілеспрямовано або випадково втрачає високоосвічену частину населення. Науковці зазвичай наводять професійні перспективи як вирішальний аргумент для тих, хто залишає свою країну, поряд із низьким рівнем життя. У цьому контексті також використовується термін "міграція".[5]

В українському контексті мобільність охоплює академічне пересування студентів у рамках дистанційної освіти, а професійна мобільність реалізується через міжрегіональне підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів. При цьому дослідники зосереджуються на академічній та професійній мобільності студентів і викладачів як складових загального поняття "мобільність".

Поняття "академічна мобільність" сьогодні має кілька визначень. Його відносять до форм освітньої інтернаціоналізації та пов'язують із міжнародними студентськими обмінами. У сучасній зарубіжній науці це поняття трактується як рівність можливостей доступу до численних постачальників та користувачів послуг у галузі вищої освіти, однакова підтримка у розвитку знань, рівні умови оцінки та визнання послуг, навичок і здібностей, а також рівноцінні умови праці та зайнятості.

Поняття академічної мобільності зводиться до двох ключових аспектів: проблеми свободи пересування суб'єктів освітнього процесу та проблеми визнання існуючого рівня національної освіти в контексті міжнародного освітнього простору. Це має забезпечити їм свободу доступу до освітньої та професійної діяльності в інших країнах. Аналіз наведених визначень академічної мобільності свідчить про їх часте ототожнення із подібними, але не рівнозначними поняттями, такими як транснаціональна (транскордонна) освіта, інтернаціоналізація та європеїзація освіти. Інтернаціоналізація освіти на інституційному рівні сприймається як процес впровадження міжнародного виміру в основні функції закладу освіти: викладання, дослідження та надання послуг.

Згідно з документами Всесвітньої спілки транснаціональної освіти, транснаціональна освіта визначається як будь-яка викладацька діяльність, під час якої студенти перебувають в іншій країні (країні, що приймає), від-

мінній від тієї, де знаходиться заклад освіти, що надає освітні послуги (рідна країна). [2]

Транснаціональна освіта охоплює різноманітні освітні програми: від загальноосвітніх до суто професійно орієнтованих, та має різні форми розповсюдження. Динамічний процес виникнення та поширення форм транснаціональної освіти зумовлений такими можливостями, як розширення міжнародної академічної та студентської спільноти, трансформація "відпливу умів" у процес "циркуляції умів", міжнародне "перехресне запилення" академічних культур та практик. Важливими аспектами також є зростання можливостей отримання іноземного або спільного ступеня, підвищення кар'єрних перспектив випускників, поява нових можливостей розвитку людських ресурсів, підвищення престижу закладів вищої освіти та освоєння освітніх програм, що не пропонуються національними закладами вищої освіти.

Академічна мобільність не може обмежуватися лише можливістю навчатися чи працювати за кордоном, як і визнання національних дипломів іншими країнами не гарантує доступу до професійної діяльності в цих країнах. У сучасних умовах таким доступом, незалежно від географічного, освітнього та політичного простору, стає професійна компетентність фахівця. Критично важливим є не лише отримання доступу до міжнародних освітніх програм, а й уміння ефективно використовувати здобуті знання та досвід у професійній діяльності. [4]

Поняття академічної мобільності виходить за межі накопичення міжнародного освітнього досвіду, дозволяючи суб'єкту освіти долати зовнішні обмеження власної освітньої діяльності. Теоретичний аналіз демонструє подвійну природу академічної мобільності: вона є як результатом функціонування системи безперервної освіти, так і центральним організуючим впливом на всі етапи формування та функціонування цієї системи. Ця кореляція створює умови для розвитку академічної мобільності всередині системи безперервної освіти через певні вимоги до процесу професійної підготовки спеціаліста: маневреність професійних освітніх програм, безперервність та узагальненість знань, оперативність та гнучкість майбутнього фахівця.

Маневреність професійних освітніх програм полягає в такому конструюванні змісту освіти та її організаційних форм, яке передбачає можливість зміни людиною галузі власної професійної діяльності на певному життєвому етапі чи паралельного здобуття кількох спеціальностей у різних закладах вищої освіти.

Безперервність знань реалізується через постійну освіту і самоосвіту, зміну цілей, завдань і функцій різних ланок освітньої системи. При цьому початкові ланки формують знання-знайомство, яке поступово розширюється і переходить на етапі отримання базової підготовки у знання-уміння, а згодом - у знання-трансформацію, коли людина, працюючи в певній галузі, формує нові цілі та визначає шляхи їх досягнення.

Узагальненість знань проявляється у здатності фахівця сприймати конкретне знання як частину узагальненого та розглядати перше як прояв другого. Знання та досвід здійснення узагальнених способів діяльності забезпечують майбутнім спеціалістам можливість об'єднання різнорідних предметних знань у єдиний функціональний комплекс.

Оперативність визначається готовністю майбутнього фахівця застосувати знання у різноманітних ситуаціях та сприяє розширенню досвіду здійснення різних способів діяльності або використання навичок і вмінь, за-своєних у різних контекстах. Для досягнення такої якості знань необхідно включати в навчання та підготовку не лише інформативні матеріали, правила та розпорядження, що надають орієнтири для виконання певних дій, але й матеріали, що допомагають набувати вміння та навички пошуку знань і визначення способів діяльності, придатних для варіативних ситуацій.

Гнучкість характеризується здатністю майбутнього фахівця самостійно знаходити способи застосування своїх знань у змінених умовах, а також пропонувати самостійно знайдені чи сконструйовані способи застосування цих знань в аналогічних ситуаціях. [5]

Поняття академічної мобільності здобувача нерозривно пов'язане з поняттям конкурентоспроможності майбутнього фахівця. Обидва феномени визначаються не лише професійним, а й індивідуально-особистісним компонентом – сукупністю індивідуальних стійких властивостей, що включають здібності, риси характеру, потреби та стани, які забезпечують продуктивне функціонування в професійній діяльності.

Аналіз цих параметрів дозволяє дійти висновку, що найбільш виразні риси компонентів конкурентоспроможності фахівця притаманні саме категорії академічної мобільності. Зокрема, поняття чіткості ціннісних орієнтацій у контексті академічної мобільності студента може інтерпретуватися як ціннісна та професійна спрямованість.

Психологічна пластичність є невід'ємною характеристикою як конкурентоспроможності, так і академічної мобільності, оскільки передбачає здатність змінювати певні дії чи види діяльності залежно від конкретних умов. Здатність до ризику, що проявляється в різних педагогічних ситуаціях, дозволяє педагогу виробити власний стиль освітньої діяльності, що сприяє розвитку академічної мобільності.

Стресостійкість не лише сприяє створенню емоційного комфорту та професійного благополуччя, але й стає запорукою успішного становлення професійної діяльності майбутнього фахівця. Вона також виступає своєрідною "страховкою" для безболісної зміни видів діяльності, адаптації до нових умов і чинників, тобто гнучкої та мобільної перебудови власного професійного шляху.

Враховуючи мету нашого дослідження, особливості та принципи освіти, специфіку реалізації основних положень Болонської декларації, вимоги

до конкурентоспроможного фахівця на міжнародному ринку праці та вимоги сучасної загальноосвітньої школи до компетентного вчителя, важливим є аналіз та застосування міжнародного досвіду з його адаптацією до українських реалій. Зв'язок між категоріями мобільності (у тому числі соціально-професійної), академічної мобільності студента та професійної компетентності фахівця можна розглядати з різних позицій. З одного боку, поняття професійної компетентності є фундаментом соціально-професійної мобільності фахівця, оскільки певний рівень професійної компетентності може використовуватися для подальшого професійного зростання та розвитку власної професійної мобільності. [1]

З іншого боку, академічна мобільність студента може розглядатися як запорука успішного становлення професійної компетентності спеціаліста. Професійна компетентність становить інтегральну характеристику, що визначає здатність фахівця вирішувати професійні проблеми та типові професійні завдання в реальних ситуаціях професійної діяльності, використовуючи знання, професійний і життєвий досвід, цінності та схильності.

Розглядаючи професійну підготовку як процес професійного розвитку та оволодіння досвідом майбутньої професійної діяльності, можна стверджувати, що компетентний фахівець орієнтований на майбутнє, готовий до змін та спрямований на самостійну освіту. Важливою особливістю професійної компетентності є те, що вона, реалізуючись у теперішньому, має чітку орієнтацію на майбутнє. Саме ця характеристика професійної компетентності підкреслює її тісний зв'язок з поняттям академічної мобільності, оскільки результати розвитку академічної мобільності майбутнього фахівця також проявляються в майбутньому, в процесі його професійної діяльності.

У ході дослідження ми здійснили теоретичний аналіз категорії академічної мобільності та простежили її взаємозв'язок з поняттями конкурентоспроможності спеціаліста та професійної компетентності, а також визначили залежність академічної мобільності від здобуття формальної та неформальної освіти. Окрему увагу було приділено розмежуванню понять академічної мобільності та "витікання умів", транснаціональної (транскордонної) освіти, інтернаціоналізації та європеїзації освіти.

Висновки. Категорія академічної мобільності, займаючи центральне місце в системі безперервної освіти, відіграє ключову роль у становленні та розвитку соціальної та соціально-професійної мобільності, спрямованих на кар'єрне та життєве зростання фахівця.

Аналіз теоретичних концепцій та положень засвідчив тісний взаємозв'язок академічної мобільності з поняттями конкурентоспроможності та професійної компетентності спеціаліста за їхніми сутнісними ознаками та характеристиками. Важливо підкреслити, що поняття академічної мобільності не можна ототожнювати з міграцією фахівців та "відпливом умів". Воно також не обмежується лише набуттям міжнародного освітнього досвіду. Цей

вид мобільності насамперед спрямований на набуття та накопичення особистістю досвіду проектування, реалізації та трансформації власної освітньої та професійної діяльності з урахуванням нових умов для вирішення освітніх і професійних завдань у межах національної системи безперервної освіти.

Таким чином, академічна мобільність має на меті розвиток здатності майбутнього фахівця до активної діяльності всередині системи безперервної освіти та до самоосвіти.

Список використаних джерел:

1. Горбачик А.П. Особливості менеджменту вищої освіти в сучасних умовах. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2010. Вип. 11. С. 5–20.
2. Длугопольський О. Розбудова внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти України у світлі орієнтирів європейського стандарту. Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ / за заг. ред. Ніколаєва Є. Б. Київ: Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2017. С. 28–33.
3. Захарчин Р. М. Проблеми і перспективи розвитку вищої освіти на інноваційній основі. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 7. С. 13–15.
4. Здіорук С.І. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науковоосвітній простір. Аналітична записка [Електронний ресурс] / С.І. Здіорук, І.В. Богачевська. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1421/>
5. Оксамитна, С 2011, Міжгенераційна класова та освітня мобільність. Монографія, Київ: НаУКМА: Аграр Медіа Груп, 287 с.

References:

1. Horbachyk A. P. Osoblyvosti menedzhmentu vyshchoi osvity v suchasnykh umovakh. Aktualni problemy sotsiologhii, psykhologhii, pedahohiky. 2010. Vyp. 11. S. 5–20.
2. Dluhopolskyi O. Rozbudova vnutrishnoi systemy zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity Ukrainy u svitli oriientyryv yevropeiskoho standartu. Vyshcha osvita v Ukraini: poriadok dennyi dlia reform / za zah. red. Nikolaieva Ye. B. Kyiv: Predstavnytstvo Fondu Konrada Adenauera v Ukraini, 2017. S. 28–33.
3. Zakharchyn R. M. Problemy i perspektyvy rozvytku vyshchoi osvity nainnovatsiinii osnovi. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu taprava. 2011. Vyp. 7. S. 13–15.
4. Zdioruk S.I. Akademichna mobilnist yak faktor intehtratsii Ukrainy u svitovyi naukovoosvitnii prostir. Analitychna zapyska [Elektronnyi resurs] / S.I. Zdioruk, I.V. Bohachevska. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/1421/>
5. Oksamytna, S 2011, Mizhheneratsiina klasova ta osvitnia mobilnist. Monohrafiia, Kyiv: NaUKMA: Ahrar Media Hrup, 287 s.